Tre Wira-smeder for till Ryssland

Av LARS EDBERG

Adjunkt Lars Edberg är lärare i historia och svenska vid Alviksskolan, Bromma. Han är född i Wira och ägnar större delen av sin fritid åt bruket, speciellt åt Wira Museum, som han förestår.

I Wira Museum förvaras en liten samling föremål, bilder, och dokument, som belyser en intressant episod i Wira Bruks 1800-talshistoria.

Sensommaren 1889 utvandrade tre unga Wira-smeder till det kejserliga Ryssland för att där utöva sitt yrke. Resan ställdes till Wileika i dåvarande ryska Litauen, helt nära staden Wilna.

De tre som reste var Carl Johan Törnberg, Gustaf Dahlgren och John Dahlgren.

Wira-smedernas utvandring sammanfaller ju tidsmässigt med kulmen av den stora emigrationsvågen till Amerika, och det är lustigt att konstatera hur denna lilla episod också i andra avseenden ter sig som en spegelbild i förminskad skala av utvandringen västerut.

De tre som gav sig i väg i österled var alla unga män i sin mest produktiva ålder. Carl Johan Törnberg var 26 år, de båda kusinerna Gustaf och John Dahlgren 29 respektive 23 år gamla vid utresan. Resan till Wileika företogs med båt från Stockholm till Libau och därefter med tåg till destinationsorten.

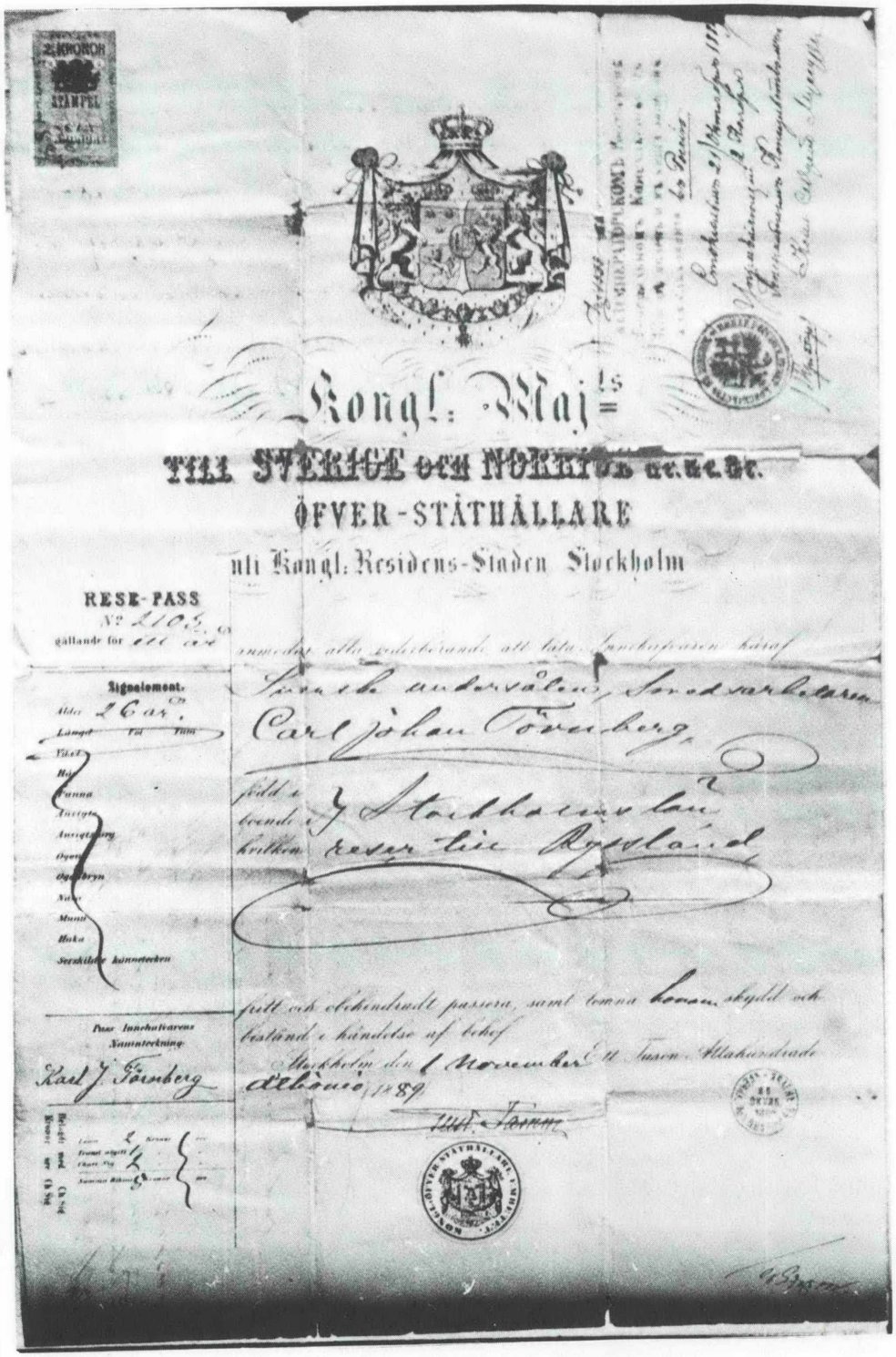
Orsakerna till resan tycks ha varit flera. Till en del var det väl fråga om ungdomlig äventyrslystnad och en önskan att se något mera av världen än det lilla Wira. Men viktigare var säkert den allmänna lågkonjunkturen, som även drabbade Wira svårt. Sedan tillverkningen av klingor avtagit under senare hälften av 1700-talet, var under 1800-talet liarna Wiras utan jämförelse viktigaste produkt.

År 1800 sålde Wira 12 000 liar men mot seklets slut sjönk årsproduktionen katastrofalt som en följd av jordbrukets industrialisering, främst då slåttermaskinens segertåg. Det förefaller till och med som om en del smeder i Wira temporärt slutade med liefabrikationen för att i stället koncentrera sig på yxsmidet. De hårda tiderna i Wira belyses av en passus i ett brev från smidesmästaren C. F. Dahlgren i Wira till sonen John, som efter ett år i Ryssland tydligen började fundera på att återvända hem.[1]

> "Du skref i ditt förra bref om att ni möjligen komma att sluta i Wilejka. Detta skulle jag till alla delar gilla om det vore ljusare utsigter för framtiden i Wira, än det är. Min tanke om saken är den, att du åtminstone bör dröja der du är tills du kan samla ett litet kapital, med hvilket du här någonstans kan köpa en liten lägenhet, hälst der vattentillgång finnes. Hade du omkr. 3 000 Kr. kunde du komma långt med dem. Då Rubeln här ibland gäller Kr. 2: 20 vore det då inte skäl att sätta in dem på beräntning här? Det kan ju hända att du uppgjordt en annan plan för din framtid, — och i så fall faller min åsigt naturligtvis. Emellertid kommer du ju under alla förhållanden hem nästa sommar, då vi kunna resonera om saken."[2]

[1] I uppsatsen används genomgående termen "mästare" om en smed som var sin egen, hade egen verkstad. Termen levde kvar även efter skråväsendets avskaffande 1846. I mästarens verkstad, dvs vid hans härd arbetade dessutom söner och/eller arbetare. Begreppet gesäll tycks däremot tidigt ha försvunnit. De smidesvaror som levererades från mästarens verkstad, stämplades med hans stämpel, aldrig med arbetarens, även om denne hade gjort allt arbete.

[2] Brev från C. F. Dahlgren till John Dahlgren d. 27/11 1890.

Kongl: Maj:ts
TILL SVERIGE och NORRIGE allernådigst.
ÖFVER-STÅTHÅLLARE
uti Kongl: Residens-Staden Stockholm
RESE-PASS
gällande för ett år
Signalement.
Ålder 26 År.
Längd Fot Tum.
Färg
Hår
Panna
Ansigte
Ansigtsfärg
Ögon
Ögonbryn
Näsa
Mund
Haka
Särskilde kännetecken
Pass-Innehafvarens Namnteckning
Carl J. Törnberg
Svenske undersåten, Smedsarbetaren
Carl Johan Törnberg,
född i Stockholms län
hvilken reser till Ryssland
fritt och ohindradt passera, samt lemna honom skydd och
bistånd i händelse af behof.
Stockholm den 1 November Tusen Åttahundrade
åttionio 1889

Resepass, utfärdat för "Svenske undersåten, smedsarbetaren Carl Johan Törnberg . . . hvilken reser till Ryssland." (Förf. foto)

C. F. Dahlgren hörde till de välbärgade i Wira. Så mycket mer patetiskt ter sig hans brev till sonen, där han tackar för hemskickade rubel och redogör för hur han använt dem:

> "Det är förmodligen öfverflödigt att försäkra dig om att alla dina bref — de må nu vara fullskrifna eller blott halfva — äro innerligt kärkomna för oss, och likväl sökte du sist, att än mer öka brefvets värde. Nog är jag omgifven af 3 st dragmyror som hålla mig temligen varm, men det går nog, blott jag mera jemt fick in mina fyrkar.[3] Men det uppstår ibland s. k. luckor i inkomsterna och en sådan lång lucka har jag nu dragits med. Så kommer ditt bref såsom en räddare och rycker mig ur förlägenheten. Wid bytet mot Svenska pengar fick jag 105 kr emedan Ryska kursen var i fallande, annars hade jag troligen fått 5 kr mera. Jag har af dem lämnat Mamma 25 kr och betalt för Alfh. en Skomakarräkn. 9 kr och känna oss öfver höfvan både överraskade och tacksamma. Men inte nog dermed: dina pengar hade också en annan välsignelse i släptåg, ty ett par dagar derefter fick jag ut från Thorslund i Enköping min sedan i Febr. månad utestående fordran kr 136 — dock ej förrän jag genom Lindstedt måste lägga in på honom. Nu ser de att jag är en bergad man igen och hoppas att det inte skall stanna dervid, ty jag har nog flera fordringar att vänta."[2]

Ännu mer drastiskt speglas bristen på kontanta medel hemma i Wira i följande:

> "Fortsättning. 4/3
> Ditt bref har — som du ser, legat skrifvet en lång tid utan att jag kunnat sända det — skam att säga det — i brist på pengar. Jo, så går det ibland när man har stora beställningar som först skola göras och sedan en lång tid vänta på fyrkarna."[4]

Detta brev hade legat färdigskrivet drygt två veckor, innan avsändaren fick råd att posta det.

Det var inte bara söner och arbetare utan egen verkstad, som tvingades lämna Wira under dessa krisartade år omkring 1890. I brevväxlingen mellan Wira och Wileika skymtar också en annan utflyttning. Mästersmeden Adolf Dahlgren, fader till rysslandsfararen Gustaf Dahlgren lämnade Wira tillsammans med sliparen Frans Björkman, och de arrenderade under ett antal år Ortala bruk vid Väddö för en summa av 5 000 kr per år.[5] Företaget tycks emellertid ha varit i äventyrligaste laget. Efter några år är Björkman tillbaks i Wira, medan Adolf

[3] De tre "dragmyror" C. F. Dahlgren hade att försörja i hemmet var hustrun Charlotta samt döttrarna Alfhid och Fanny. Äldste sonen Gottfrid var folkskollärare i Roslags-Kulla.

[4] Brev från C. F. Dahlgren i Wira till sonen John d. 16/2 1890.

[5] Frans Herman Björkman var född 1859 och dog 1929. Han benämns i mantalslängderna slipare men var dessutom snickare och svarvare. I dessa senare egenskaper tillverkade och monterade han skaft till yxor, knivar och andra smidesprodukter från Wira.

Dahlgren flyttar till annan ort och går okända öden till mötes. Adolfs bror C. F. Dahlgren låter också mycket skeptisk i ett brev till sonen John, då affären ännu befinner sig på planeringsstadiet:

> "Fördelarna lära vara stora, men jag tycker att det tålde vid, åtminstone 10 sådana matadorer som Adolf, till ett sådant företag. Den som lefver, får nog se huru det aflöper."[6]

Hur som helst kan det kanske vara av ett visst intresse att veta att det förekommer yxor, liar och andra smidesprodukter, stämplade dels AB Dahlgren WIRA, dels AB Dahlgren ORTALA och att det i båda fallen rör sig om samma mästare, Adolf Basilius Dahlgren, född i Wira 1837 och verksam som mästare där åren 1860—1892, därefter under ett fåtal år verksam vid Ortala.

Hur fick man då i Wira reda på att det fanns arbetsmöjligheter i Ryssland? Ja, där rör vi oss på något osäkrare mark. Men enligt en muntlig uppgift från fröken Fanny Dahlgren i Wira, John Dahlgrens ännu kvarlevande syster, var ryska agenter verksamma i Sverige, ungefär på samma sätt som agenter också värvade emigranter till Amerika. Anbudet till Wira-smederna skulle då enligt samma källa ha förmedlats av järnhandelsfirman Julius Slöör i Stockholm, med vilken Wira under 1800-talets senare hälft hade allt livligare kontakter.[7] Mellan 1894 och 1919 var Julius Slöör Wiras generalagent.[8]

*

Här bör kanske inskjutas att Wira-smedernas utvandring 1889 ingalunda är unik — varken i fråga om orsaker eller verkningar. Drygt hundra år tidigare hade Sverige råkat in i en svår ekonomisk kris, som drabbade manufakturerna hårt, inte minst järnmanufakturerna. Jag syftar på den våldsamma inflation med ty åtföljande deflation, som under frihetstidens slutskede efter 1765 var orsaken till att många företag led stora förluster eller till och med gick omkull. Arbetslösheten bland manufakturarbetarna var stor. Vid Tunafors exempelvis sjönk antalet arbetare snabbt till hälften, vid Carl Gustafs stads fabrik i Eskilstuna från cirka hundra till ett sextiotal. Många industriarbetare utvandrade och särskilt Ryssland blev målet för flera av dem.[9]

I vilken utsträckning Wira drabbades av denna ekonomiska kris har ännu inte blivit föremål för någon undersökning. De tabeller Alf Nordström utarbetat rörande arbetsstyrkan vid Wira ger oss emellertid inget säkert belägg för någon driftinskränkning av den art som påvisats för Tunafors och Eskilstuna.[10] Sna-

[6] Brev från C. F. Dahlgren till sonen John d. 21/4 1891.

[7] I det väsentliga samstämmiga uppgifter i denna fråga har också meddelats förf. av fröken Vera Dahlgren, Norrtälje, dotter till Gottfrid Dahlgren.

[8] Om Wiras förbindelser Med Julius Slöörs redskapshandel, se *Alf Nordström: Vira klingsmedja och liebruk (Stockholm 1969)*, sid. 129—134.

[9] Se *Sixten Rönnow: Wedevågs bruks historia (Stockholm 1944)*, sid. 186.

[10] *Nordström:* aa sid. 160.

rare tyder de tillgängliga siffrorna på en viss tillväxt under den aktuella tiden mellan 1765 och 1770. Antalet gesäller vid Wira ökar nämligen då från 23 till 29. Redan följande år har emellertid antalet dramatiskt sjunkit till 18 — ett förhållande som dock kan ha samband med en eventuell överflyttning till den samma år nygrundade Fristaden i Eskilstuna.[11]

Vi känner inte heller till någon utvandring av Wira-smeder till Ryssland så tidigt som på 1700-talet, även om det är en spännande tanke att Törnberg och Dahlgrenarna kan ha haft föregångare hundra år tidigare.

Ett faktum är dock värt att erinra sig i detta sammanhang: 1775 förlorade Wira slutgiltigt sina privilegier, och det är väl mycket troligt att ovannämnda kris därvidlag spelade en viss roll.

[11] *Nordström:* aa sid. 63.

På detta foto av Wira Bruks smeder, taget 1884, finns samtliga i uppsatsen nämnda smeder med. Övre raden fr. v.: nr 6 John Dahlgren, nr 7 Carl Johan Törnberg. Sittande fr. v.: nr 1 Gustaf Dahlgren, nr 3 Adolf Dahlgren, nr 6 Carl August Törnberg, nr 7 Carl Fredrik Dahlgren, nr 8 Frans Herman Björkman.

Men vi återvänder till 1800-talet.

Tyvärr är det så — och det har väl redan framgått av det skrivna — att brev endast tycks finnas bevarade angående John Dahlgren, och det ger den här framställningen en viss snedbelastning. Denna brevsamling, som omfattar 20 brev mellan åren 1889 och 1892, finns f. n. i original hos fröken Fanny Dahlgren, Wira. I Wira museums arkiv förvaras dels fotostatkopior av breven, dels också avskrifter. Dessa 20 brev fördelar sig på följande sätt i fråga om avsändare och mottagare:

Avsändare	*Mottagare*	*Antal brev*
C. F. Dahlgren, Wira	John Dahlgren, Wileika	5
Charlotta Dahlgren, Wira	John Dahlgren, Wileika	8
Alfhild Dahlgren, Wira	John Dahlgren, Wileika	2
Fanny Dahlgren, Wira	John Dahlgren, Wileika	3
John Dahlgren, Wileika	Fanny Dahlgren, Wira	2

Som synes av denna uppställning är breven f r å n Wira i klar majoritet. Trots ivriga efterforskningar har av John Dahlgrens brev till hemmet endast två återfunnits. De är båda ställda till hans syster Fanny, som då var sex respektive sju år gammal. De förtjänar att återges in extenso:

Wileika den 27 maj 1890

Min lilla syster Fanny

Nu skall jag försöka skrifva så att du kan läsa sjelf, förra gången när jag skref tyska var det nog trassligt för dig kan jag tro. Jag tänkte skrifva till Alfhilda nu men som jag tycker närapå mera om dig och Alfhilda har en annan smessman som tycker om sig, så kan hon gerna vänta litet till. Helsa henne det när ni träffas.

Nu skall jag tala om för dig en stor nyhet och det är att jag har blifvit kung ser du det är på det viset att vi nu ha slutat att skjuta och när Woschner gången före den sista läste upp pro-to-koll-ut-drag så befans det att Fanny Maria Lydia Dahlgrens bror hade skjutit bäst, dernäst Gustaf och så Karl således de tre svenskarne. Jag blef kallad "Der Skytsenkönig" och Annandag pingst då skyttefästen blir, skall jag bära en stor eklöfskrans öfver axeln med långa granna band på och en stor rosett på bröstet. Då blir jag fin murrutro. Festen blir i skogen och Millitärmusik kommer från Vilna.

I dag ha vi fritt ty det är käjsarens tronbestigningsdag och halfva Pingstaftonen är fri.[12]

Din bror
John

[12] Kejsare i Ryssland var då Alexander III.

Detta foto av John Dahlgren är från 1897. Det är taget av honom själv med en hemgjord kamera.

Wileika d. 2 Juni 91

Syster Fanny.

Jag sitter här helt ensam på vår veranda, ty Karl har gått ut att spatsera, och då föll det mig in att jag borde skrifva till dig och åtminstone tacka för ditt kärkomna bref. Tänk att du redan kan skrifva så bra! Wet du jag visade det för kamrater i fabriken och de tyckte det var bra skrifvet af en sådan där liten flicka som du är.

Hvad skall jag nu hitta på att skrifva om som intresserar? Jo, när jag sist var i Vilna så var jag och såg på en djursamling "mårutro". Där voro lejon, björnar, tigrar, ormar, krokodiler och sköldpaddor m. m. och en stor elefant. På taflorna i skolan kan du se hur de där djuren se ut.

John Dahlgren 1942. (Foto Lars Madsén)

Elefanten kunde äfven göra många konster. Först spelade han posetif, han vevade det med snabeln och trummade på samma gång med foten på en stor trumma. Sedan satte de fram åt honom ett bord med en ringklocka och en soffa som han satte sig på och började ringa med klockan. Då kom det en herre in och frågade om han behagade något att äta och som han tycktes vara med om det så fick han en talrick med en bulle på. Den satte han i sig i rappet och så ringde han på mer och då han ätit ännu en bulle ringde han åter för att få något att dricka. Sedan trädde han ner snabeln i en ficka som han hade på haklappen, tog derur upp pengar och betalade kalaset. Han spelade äfven munspel och gjorde många andra konster.

d. 3 Juni

I går fick jag brev från Gottfried och i dag från Mamma och Alfhild och alla tre fråga om jag kan komma hem till midsommar. Jag vet inte om jag så noga skall upplysa dem om det, men oss emellan sagt så kan det allt hända att jag kommer. Och då ser du, — jag vänder mig till dig om den saken eftersom det troligen är du som nu för tiden står för hushållet, — då skall du ha i årdning åt mig pannakakor och långmjölk. Inte ugnspannkaka utan sådana där vanliga tunna du vet. Mamma tycks ha fått reda på att propellen börjar bli utnött eller att stenkålen ej kommer att räcka på den där ångbåten som skall föra mig öfver, men säg henne du att kan jag bara trassla mig utför berget vid faster Stafvas vedbon så nog kommer jag öfver "saltån" alltid. Ursäkta att jag påminner om den tiden när du var liten och inte kunde tala som annat folk.

I söndags var jag med herr Woschner och såg på ett piano som han funderade på att köpa, men det var ett gammalt skrälle och jag rådde honom att inte köpa det, de begärde femtio rub. derför. När vi kommo tillbakas bjöd herr Woschner på qväll. Han har äfven korn på ett piano i Wilna och han ville att jag också skulle följa med dit och se på.

Har du lärt dig något mera tyska nu så skola vi prata tyska när jag kommer hem så att inte mamma skall förstå oss en gång. Dora talar som en gammal tysk hon, fru Filhater, Gustafs granne sade en gång att Dora talar tyska bättre än Gustaf, och äfven Karin förstår och talar hvad som helst.

Ja nu blir det nog inte något skrifva af mera till dess jag kommer hem och i Stockholm kan jag ju telefonera så att jag får en häst emot mig vid ångbåten.

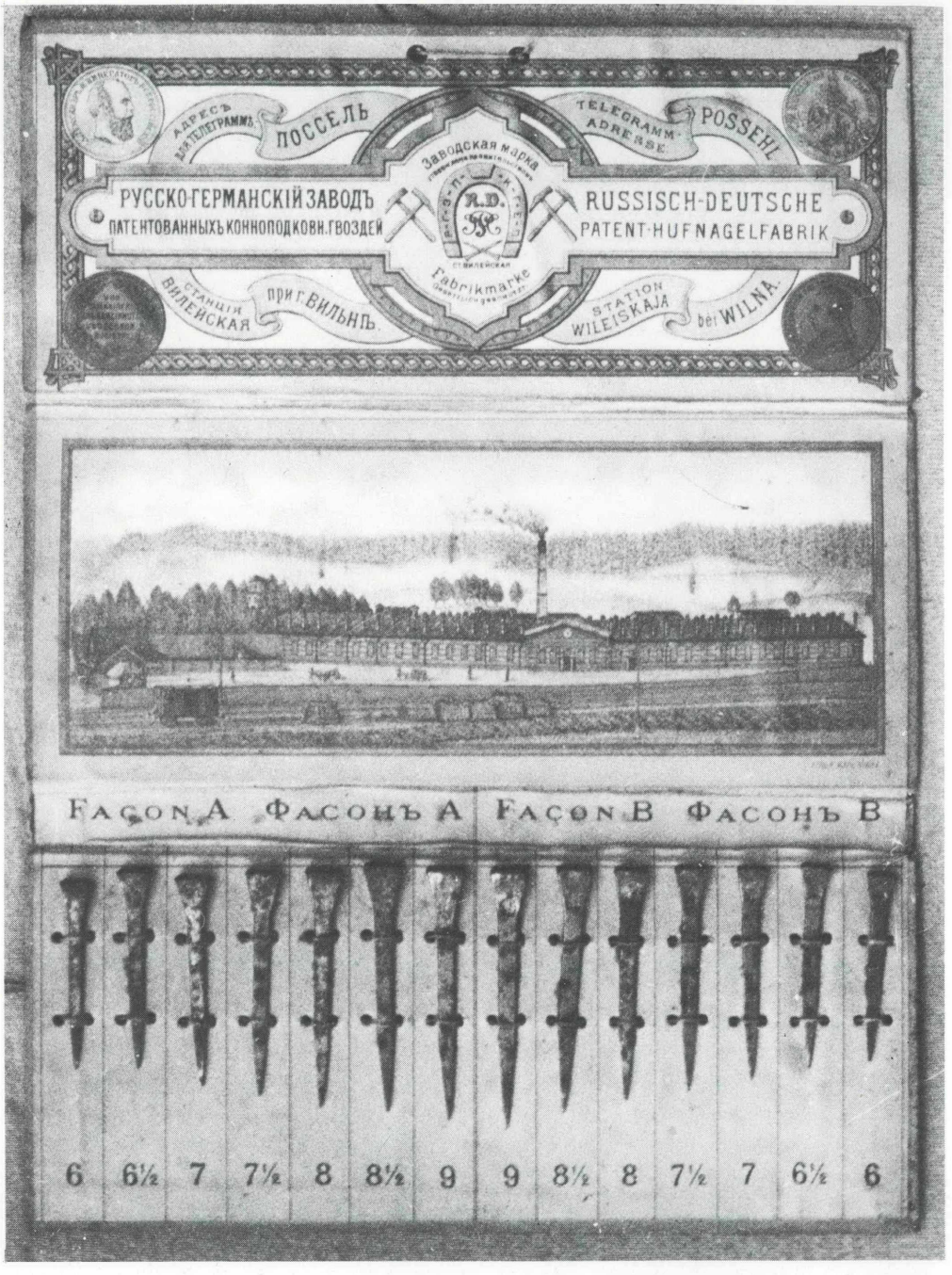
Många hälsningar till eder alla
Din broder John.

P.S. Jag har icke glömt bort att jag har låfvat dig namnam.

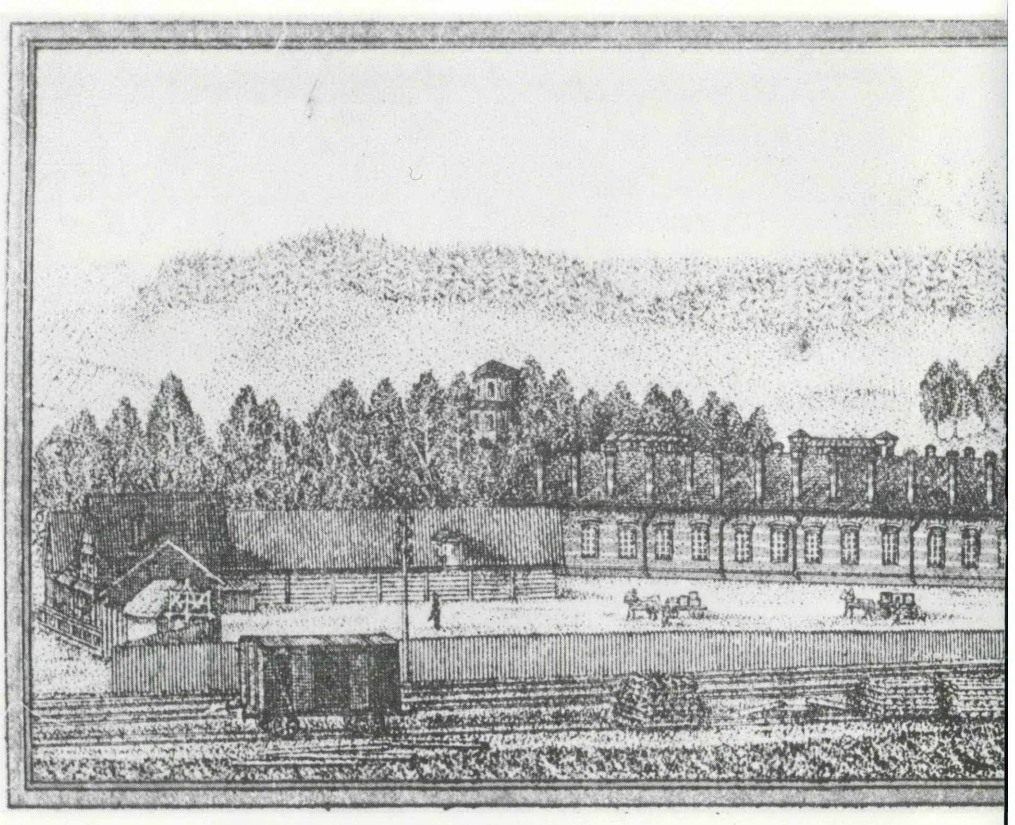
D.S.

Det är två charmfulla brev från storebror ute i stora världen till lillasyster hemma i Wira, och de ger väl ytterligare relief åt en sida hos denna märkligt mångkunnige man, hans stilistiska begåvning, hans naturliga fallenhet för att uttrycka sig i skrift.[13] Man har svårt att tänka sig dessa brev skrivna av en enkel smed utan annan skolutbildning än 1870-talets svenska folkskola. Men hur charmfulla de än är, kan man inte låta bli att med saknad tänka på hans förkomna brev hem till föräldrarna. Där skulle vi säkert ha fått utmärkta och träffande skildringar av hur livet och arbetet i en rysk fabrik tedde sig för en ung svensk liesmed. Av alldeles speciellt intresse vore naturligtvis det brev från John Dahlgren till fadern, där han berättar om hur det går till att smida en

[13] Andra exempel på John Dahlgrens skrivkunnighet finner man i hans *Minnen och anteckningar från Vira bruk i Uppland (Notiser från Arbetarnes Kulturhistoriska Sällskap 1931: 1)* samt i samme författares beskrivning av liesmide. Båda skrifterna citeras i *Nordström* aa.

Reklamfolder med hästskosöm från fabriken i Wileika. (Förf. foto)

Fabriken i Wileika. Delförstoring från reklamfoldern.

rysk lie. Att en sådan beskrivning funnits framgår av ett av C. F. Dahlgrens brev till sonen — daterat den 16/2 1890 — där han skriver:

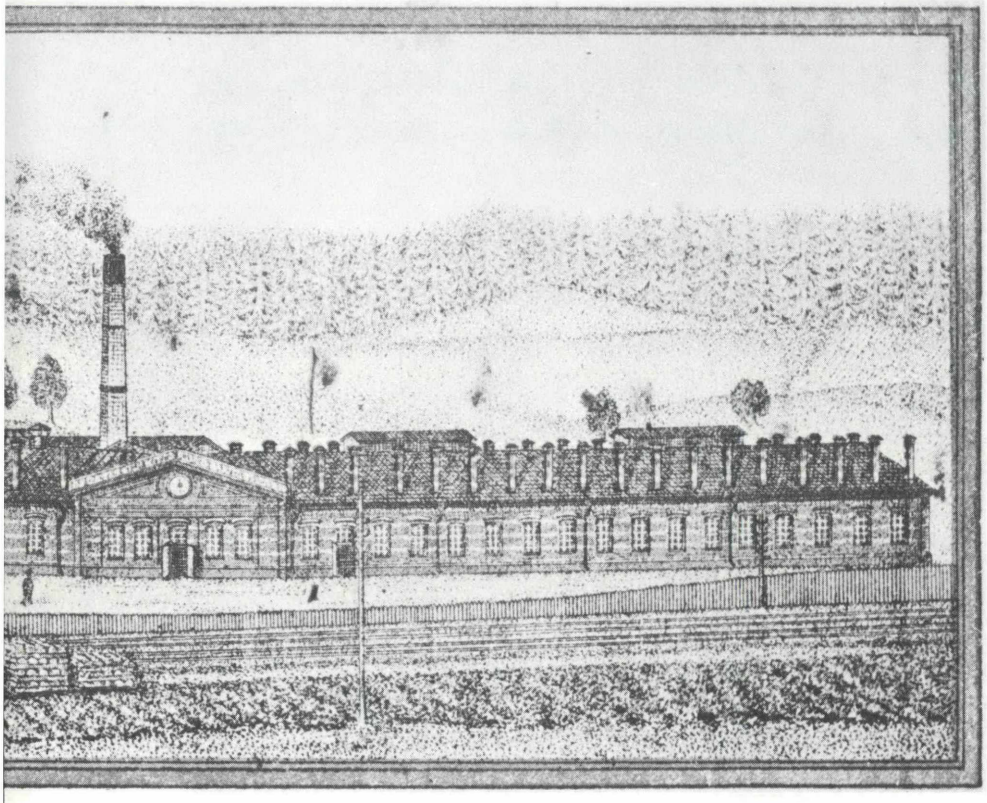
> Jag har således ett ovanligt passande tillfälle att tillskrifva dig några rader och låta dig åtminstone höra att jag fått ditt bref deri du beskref tillverkningen af edra Liar . . .

Som det nu är får vi försöka lägga pussel med de få bitar som finns att tillgå.

Föräldrarnas brev till sonen kommer här i första hand. Helt naturligt ger de först och främst glimtar och nyheter från Wira. Här berättas om eldsvådor och bröllop, begravningar och auktioner och mycket annat, som i och för sig är av stort lokalhistoriskt intresse. Men läser man uppmärksamt speglar breven ibland också vad sonen har skrivit i ett tidigare brev.

*

Vid fabriken i Wileika tillverkades liar och hästskosöm. På en reklamfolder för fabrikens hästskosöm finns 14 stämplade söm av olika storlekar och typer monterade. Där finns också en litograferad bild av anläggningen (Bild 5 och 6), som måste ha tett sig ganska stor och modern för de tre svenskarna, åtminstone i jämförelse med de gamla och mörka smedjorna hemma i Wira.[14] I själva verket

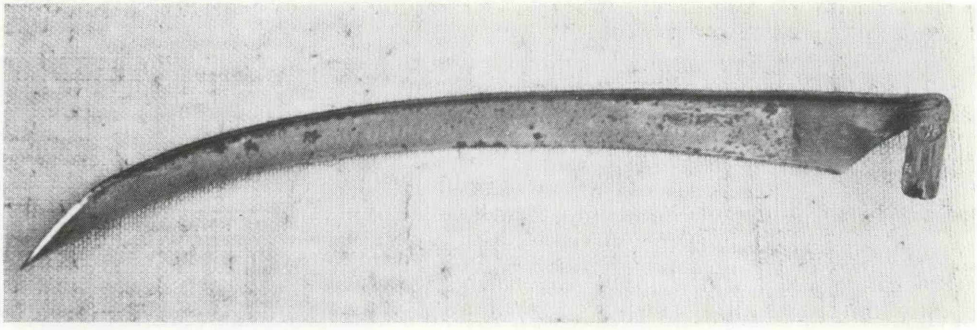

torde också Wileika-fabriken ha varit nyanlagd, och enligt uppgift skulle de tre Wira-smederna fungera som läromästare i konsten att smida liar.[15] Något att göra med fabrikationen av hästskosöm tycks däremot inte svenskarna ha haft. Om det nu verkligen förhöll sig så att man skulle lära ryssarna smida liar, tycker man kanske att Wileika-liarna borde ha blivit mer lika Wira-liarna än som var fallet. Emellertid är det ju så att liebladets utformning — 'design', längd, vikt osv. — varierar starkt från bygd till bygd och från land till land. Det är ett resultat av många generationers samlade erfarenheter. Så skall en lie vara beskaffad för att passa för just det ändamålet just där. Och den modellen ändrar man inte på i en hast.

I Wira Museum finns en Wileika-lie, hemförd av John Dahlgren (Bild 7). Den skiljer sig från Wira-liarna i framför allt två avseenden. Först och främst är liebladet bredare och tunnare. Godset gör ett nästan plåtaktigt intryck. Vidare är låret vikt uppåt — i ett annat plan än själva bladet, vilket gör att den

[14] John Dahlgren och Carl Johan Törnberg skickade hem varsin dylik reklamfolder, som båda förvaras i Wira Museum. De torde vara de enda exemplaren i Sverige.

[15] Enligt ett reportage i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning nr 240 B den 16/10 1937* säger John Dahlgren: "Det var på ett ställe i Litauen de behövde kunnigt folk vid ett järnbruk, och så fick vi plats där för att lära upp en del folk . . ."

Lie, tillverkad på fabriken i Wileika och hemförd av John Dahlgren. (Förf. foto)

Detalj av Wileika-lien. Låret med fabriksstämpeln. (Förf. foto)

som slår kan gå mer upprätt. Till detta kommer att liebladets översida försetts med en dekor i form av en rad efter varandra följande cirklar.

Det är i detta sammanhang som man verkligen saknar Dahlgrens försvunna beskrivning av tillverkningssättet — i all synnerhet som han på annat ställe lämnat en utförlig redogörelse för hur Wira-liarna tillverkades vid ungefär samma tidpunkt.

Om arbetsförhållandena i Wileika har vi tyvärr mycket sparsamma uppgifter. Arbetstiden var lång — tolv timmar inklusive matrast. "Hur mår du och hur strefvar du dagligen från 6 till 6 det är min dagliga tanke", skriver Charlotta Dahlgren i ett odaterat brev till sonen John. Men det var förmodligen inte värre än man var van vid från Wira. På 1870-talet började arbetet i Wira-smedjorna kl. 6 på morgonen och slutade inte förrän 1/28 på kvällen med två korta matraster inlagda 1/21 och 1/26. Under den verkliga lietiden på våren hände det att man började arbeta redan kl. 4 på morgonen.[16]

Att förtjänsten i Wileika var bättre än i Wira har ju redan framgått av de citerade breven. "Jag vet hur du hade det hemma och har derföre kjent fröjd då du har bra" heter det i ett av moderns brev.[17] Fadern skriver i ett annat brev på tal om sonens eventuella återflyttning till Sverige:

> Skulle du sjelf känna dig mätt på vistelsen i Ryssland, så plåga dig icke qvar der. Wisserligen har du der betydligt större inkomster, än du förr hade här hemma, eller om du skulle fortsätta på samma sätt när du hemkommer, men annorlunda skulle det dock gestalta sig om du började arbeta åt dig sjelf, hvilket jag fortfarande vidblifver ty det vore ju ej rättvist om du fortfarande skulle arbeta för husets förkofran då du kommit till den ålder att du enligt vanlig ordning bör tänka för ditt eget bästa — för din egen framtid.[18]

Någon sifferuppgift när det gäller förtjänsten i Wileika finns inte att tillgå. Däremot är vi bättre lottade när det gäller arbetsförtjänsten i Wira. I Wira Museum finns smedsmästaren Carl Törnbergs räkenskapsbok för hans affärer med Julius Slöörs redskapshandel i Stockholm.[19] De siffror vi får fram där ligger alltså ett fåtal år framåt i tiden i förhållande till Rysslandsäventyret. Carl Törnberg fick exempelvis för de vanligaste typerna av yxor i genomsnitt en krona per styck. Därav bortgick då kostnaderna för järn, stål och träkol samt arrendekostnaden för härdplatsen. Sliparen skulle ha sitt och vidare skulle arbetaren avlönas av mästaren. En arbetare i Wira — den ställningen hade John Dahlgren i förhållande till sin far, liksom de båda andra Wileika — svenskarna — tjänade fram till första världskriget 20 öre per yxa.[20] Om man arbetade hårt,

[16] *John Dahlgren: Minnen och anteckningar* ... (Se not 13).

[17] Brev från Charlotta Dahlgren till sonen d. 16/11 1890.

[18] Brev från C. F. Dahlgren till sonen d. 21/4 1891.

[19] Denne Carl August Törnberg (* 1836 † 1910) var far till Rysslandsresenären Carl Johan Törnberg.

[20] Uppgift av John Dahlgren i radiointervju 1937 *(Sveriges Radios arkiv nr LB 2210; bandkopia i Wira Museums arkiv).*

kunde en mästare och hans arbetare smida 10 yxor per dag. Arbetarens dagsförtjänst i Wira blev då 2 kronor, mästarens uppskattningsvis det dubbla.

Som en jämförelse kan här inskjutas att socknens nyutexaminerade småskollärarinna år 1913 i begynnelselön hade 125 kr i kvartalet samt fri ved och en dålig bostad. Det gör en kontantlön på 1: 40 om dagen!

Sammanfattningsvis kan man konstatera att såväl mästare som arbetare fick slita hårt för att få ihop till livets nödtorft i Wira vid den här tiden, och arbetsförhållandena i Ryssland framstod kanske i en ljus dager, åtminstone för dem hemma i Wira, som då och då fick sköna ryska rubler i breven där bortifrån och med hjälp av dem kunde hålla nöden och fordringsägarna från dörren.

En hel del yrkesnyheter kom man naturligtvis i kontakt med i det främmande landet. En Wira-smed fick inte stå främmande för något moment i tillverkningen av de hundratals olika smidesprodukter, som saluhölls. I Wileika fick man ägna sig enbart åt liesmide och dessutom endast åt ett moment i framställningen. Arbetet var med andra ord betydligt mer specialiserat än hemma. Av breven framgår att John Dahlgren arbetade som "räckare". Det innebar att han av råvaran, järnet och stålet, "räckte ut" en lie-ten, ett lieämne. Det arbetet gjordes i Wira av stora vattenhjulsdrivna knipphammare (Bild 9). I Wileika däremot hade den nya tiden brutit in. Här hade man ånghammare. Att reglera farten på en vattenhammare genom att öka eller minska vattentillförseln på hjulet var en svårlärd konst. För John Dahlgren måste det ha känts som ett lekverk att i stället manövrera ångtillförseln till sin hammare.

Carl Johan Törnberg har på baksidan av sin reklamfolder skrivit en förklaring till bilden av Wileika-fabriken:

Detta är fabriken Wileika. Wid det fönstret med strecket står jag till wenster innanför dörren. Der klockan är Öfver är maskinrummet.

Det fönster Törnberg åsyftar är det närmaste till höger om maskinhuset.

En annan nyhet, som dessutom kom att sätta spår i Wira, utgjorde tillvägagångssättet vid härdningen och anlöpningen av liar. Dessa moment hörde till de sista och viktigaste vid liesmide, och för övrigt vid allt eggsmide.[21] I Wira hade detta i tvåhundrafemtio år skett över en öppen koleld i härden, ett förfaringssätt som krävde stor noggrannhet och erfarenhet och dessutom ett gott färgsinne. Det var också tidsödande, då varje lie på så sätt härdades och anlöptes för sig. I Wileika fick man se hur härdningen skedde i speciellt uppmurade ugnar, där ett större antal liar kunde härdas på en gång. Resultatet blev också jämnare och bättre. De två härdningsugnar som idag finns i Wira, en i vardera av de två smedjorna, har tillkommit på 1890-talet efter ryskt mönster och på initiativ av Carl Johan Törnberg och John Dahlgren. Samma sak gäller anlöpningsugnen i Lilla Smedjan. De är alltså inte ursprungliga utan ett exempel på att man även i Wira försökte modernisera framställningsprocessen så gott det gick.

Även i Wira Bruks produktion kan Rysslandsäventyret spåras under åren närmast efter — om än i blygsam skala. I Carl Törnbergs nyssnämnda räkenskapsbok hittar vi exempelvis under 1893 några poster som benämns "bilor, rysk modell", och från 1901 härrör anteckningen "yxor enl. prof (Ryssland)".

John Dahlgren "räcker" ett lieämne under den vattenhjulsdrivna knipphammaren i Wira. Mellan Dahlgren och hammaren skymtar den trästång med vars hjälp vattentillförseln på hjulet och därmed hammarens fart kunde regleras.

Någon större efterfrågan tycks det emellertid inte ha blivit på dessa modeller. Wirayxorna av traditionell typ var förmodligen alltför väl inarbetade. Samma sak gällde för övrigt också liarna, som kanske i än högre grad hade funnit sin form. Ingenting tyder heller på att man försökt introducera Wileika-liarna i Wiras sortiment. Däremot finns i Tekniska Museets samlingar liar från andra svenska bruk, som nästan i detalj överensstämmer med Wileika-lien. Till och med samma dekor återfinns. Det torde här röra sig om liar, avsedda för export till Ryssland.

*

Vad var det då för arbetskamrater de tre Wira-smederna fick i Wileika? Ja, det tycks ha varit en brokig samling nationaliteter. Språkgränsen mellan litauer och polacker gick just i trakten av Wileika. Även i det avseendet påminner alltså denna episod om förhållandena i "den stora smältdegeln" Amerika. Förutom svenskar, ryssar och litauer fanns med säkerhet i Wileika också polacker, österrikare, tyskar och tyska judar. Huvudspråken tycks ha varit ryska och tyska. Den tidigare omnämnda reklamfoldern har text på båda dessa språk, och fabriken benämns där "Russisch — Deutsche — Patent — Hufnagelfabrik".

[21] Härdningen syftar till att ge eggstålet erforderlig hårdhet och sker genom uppvärmning och en därpå följande hastig avkylning. Genom anlöpningen vill man i någon mån moderera verkan av härdningen och ge stålet en segare konsistens.

Den språkbegåvade John Dahlgren tycks snabbt ha skaffat sig aktningsvärda kunskaper i båda språken. Han har själv berättat att han lärde sig ryska med hjälp av Nya Testamentet, som han läste och jämförde med sin svenska upplaga. Han bibehöll sina kunskaper i ryska även efter återflyttningen till Sverige. Varje kväll innan han somnade läste han ett par sidor i sitt ryska testamente. "På det sättet får jag språket gratis — eller religionen — det beror på hur man vänder på det", brukade han säga med en glimt i ögat. I den lilla samling av John Dahlgrens böcker, som finns i Wira Museum, hittar vi också en liten volym tysk romantisk lyrik i rysk översättning. Enligt en anteckning på försättsbladet är den boken inköpt så sent som 1927, dvs. trettiofem år efter Rysslandsresan. Ett Nya Testamentet på polska antyder att han försökte skaffa sig kunskaper även i det språket. Annars var tyskan det som han behärskade bäst. Även om hans tyska grammatikaliskt var långt ifrån felfri, kunde han långt in i sin ålders höst ledigt tala och förstå språket, och i hans boksamling finns gott om litteratur på tyska. Den sotige smeden älskade att se utländska turisters häpna ansikten när han började underhålla sig med dem på tyska. En av Dahlgrens räkenskapsböcker från 1940-talet innehåller bland mycket annat skrivövningar på stenografi samt i ryska och tyska.

Kontakten med de tyska judarna resulterade för John Dahlgrens del i studier även i hebreiska och jiddisch. Bland hans böcker finns ett flertal på hebreiska, och bland hans efterlämnade papper finns mängder av skrivövningar med hebreiska bokstäver. I ett tidningsreportage från 1936 berättar Carl Åkerberg hur John Dahlgren och han tillsammans tragglar sig igenom en text på jiddisch:

> Det är från den tiden (i Ryssland) som han kan ryska, och inte nog med det, utan även kunskaper i jiddish och tyska har han tillägnat sig på lediga stunder. Vi gå medelvägen. Jag får på stående fot en lektion i jiddish, och jag fick verkligen aktning för de kunskaper som han ägde i detta språk, blandat av ryska och tyska. Det ryska inslaget i språket fick han förklara, det tyska begrep jag själv och kompletterade hans kunskaper där det brast, och rätt som det var hade vi tillsammans högtidligt läst och översatt en hel sida jiddish, en enligt mitt förmenande enastående prestation, en så vacker pingstafton som det var i kväll. Men pingsten är hänryckningens tid och kommer både gammal och ung att läsa jiddish.[22]

Ett ateljéfoto från 1892 visar de tre Wira-smederna tillsammans med sina arbetskamrater i Wileika. Visste man inte om det, skulle man knappast gissa att det är smeder man har under ögonen. De är verkligen uppsträckta inför detta högtidliga ögonblick. Carl Johan Törnberg och John Dahlgren står som tredje och fjärde man från vänster i bakre raden. Gustaf Dahlgren sitter i främre raden längst till höger. John Dahlgren är längst och ståtligast av allesammans, och modern skriver med berättigad stolthet i ett brev när hon har fått kortet sig tillsänt:

> Jag må svara på dina egna Ord. Ser min Jonke ut sådär nu för tiden. Ja då menar jag att lite var Gåssar bör resa till Ryssland en tid.

Om de övriga på kortet vet vi tyvärr ingenting. Möjligen kan vi våga en gissning att den imponerande mannen med en bok i handen heter herr Woschner och är verkmästare för arbetslaget. Han har skymtat i båda de citerade breven till Fanny Dahlgren. Han hade tydligen upptäckt John Dahlgrens musikalitet och bett honom om hjälp och råd vid inköp av ett piano. Nu blev det ingen affär den gången. Pianot var enligt Dahlgren "ett gammalt skrälle", men med stolthet berättar han att som tack för hjälpen "bjöd herr Woschner på qväll".

*

Någon gång under år 1892 hade Carl Johan Törnberg och John Dahlgren trots allt fått nog av Ryssland och Wileika och återvände till Wira. Det sista bevarade brevet är daterat den 21 februari 1892. C. F. Dahlgren skriver då bl. a. till sonen:

> Det blir väl en faslig jämmer och sorg, när ni en gång komma att resa från Wileika kan jag tro. På kontoret upptogo de väl inte uppsägningen häller så nådigt, men jag är glad att du kommer så snart för vår egen lietillverknings skull, ty jag hoppas att mycket liar kunna säljas, synnerligast som Adolf lyckats få uppgjordt om sådana i Stockholm. Äfven jag skall i Vår försöka mig derpå. Hvad yxorna beträffar så har jag åtskilligt att öfverlägga med dig om, men dröjer dermed tills du hemkommer.

Ordalydelsen i brevet och den hoppfulla tonen tyder på att konjunkturerna i Wira svängt under de tre år som gått, och att i varje fall C. F. Dahlgren såg ljusare på framtiden, till och med i fråga om liesmidet. Denna uppfattning tycks dock ej ha delats av brodern Adolf Dahlgren, som trots att han "lyckats få uppgjordt . . . i Stockholm", just detta år flyttar sin verksamhet till Ortala, såsom tidigare nämnts. Tydligen hade dock C. F. Dahlgren rätt i sin optimism. Två år senare satsar ju Julius Slöörs redskapshandel i Stockholm hårt på Wiras tillverkningar. Fadern skriver i sitt ovan citerade brev att han är glad att sonen "kommer så snart för vår egen lietillverknings skull". Detta tyder på att hemresan skedde ganska tidigt våren 1892, eftersom våren och försommaren var den verkliga lietiden vid Wira. Då skulle de liar som behövdes för sommarens skörd smidas.

Av en del tidigare citerade brev kunde man frestas tro att John Dahlgren efter hemkosten blev sin egen — med de ekonomiska fördelar det innebar. Så var dock inte fallet. Så länge fadern levde och svingade sin slägga arbetade sonen hos honom som före resan till Ryssland. Och fadern blev gammal. Han arbetade i smedjan tills han var över 90 år. Vi låter John Dahlgren själv vittna om sin fars arbetskapacitet:

[22] *Carl Åkerberg: Ett besök vid Vira Bruk (Norrtelje Tidning d. 19/12 1936).*

På baksidan av originalet till detta foto finns antecknat med John Dahlgrens handstil: "Arbetskamrater i Wileika, Ryssland, Fotograferadt i februari år 1892." Carl Johan Törnberg står som nr 3 i övre raden. Bredvid honom som nr 4 i stort helskägg står

John Dahlgren. Gustaf Dahlgren sitter längst till höger i främre raden. Enligt en stämpel på baksidan är bilden tagen av fotograffirman S. Fleury & Baczanski, Wilna.

Han stod och arbetade ännu till 90 års ålder, och han inte bara stod för syns skull, utan han arbetade verkligen kraftigt. Jag skulle vilja säga att vid 80 års ålder, då var han lika kraftig som vilken smed som helst, och efter 90 så åkte han cykel. Så det var en pigg gubbe . . .[23]

Smidesmästaren Carl Fredrik Dahlgren dog 1926 vid 91 års ålder. John blev därefter ensam om att försörja familjen. När John Dahlgren 1916 fyllde 50 år, skrev fadern denna lilla hyllningsdikt till honom:

Till vår John
på hans 50-årsdag
den 23 November 1916

Min kära John, du sträfvat har
Här i ditt gamla barndomshem
Och frågar jag mig då, för hvem?
Blir svaret: Systrar, Mor och Far.

Hav tack för dessa Femtio år
Du varit oss rätt mycket kär
Och derför önska vi dig här:
Stor lifsfröjd du till mötes går. af C.F. D:gn.[24]

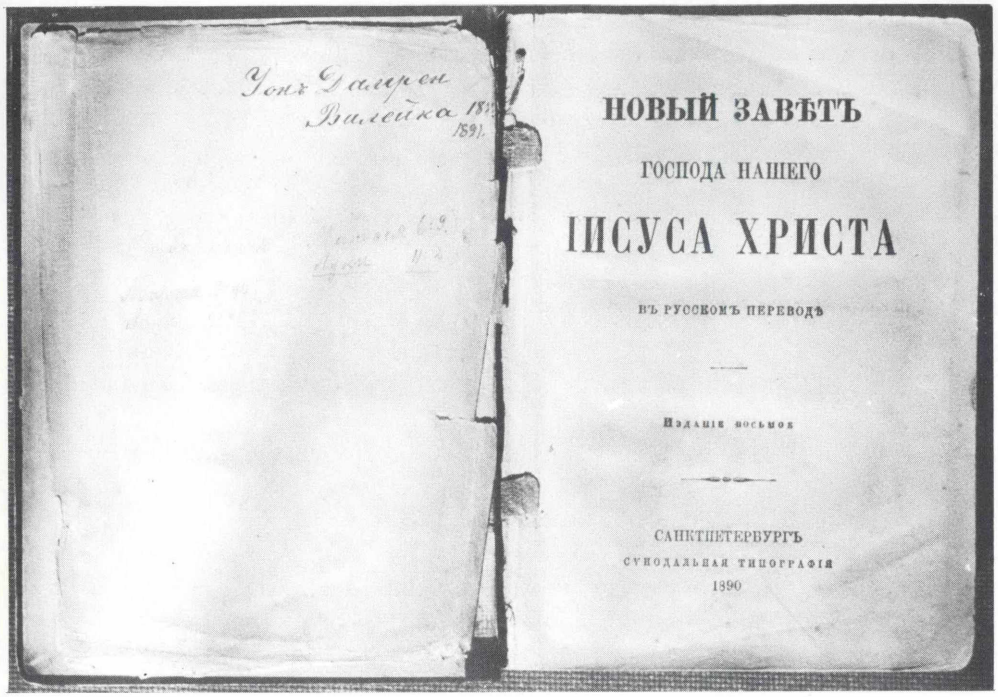
Dikten behöver knappast några kommentarer. Först 1926 blev alltså John Dahlgren sin egen "mästare". Han förblev ogift och blev till slut en levande legend. Såsom den siste Wira-smeden fullföljde han till sin död vid 82 års ålder 1948 en dittills 350-årig obruten yrkestradition vid Wira Bruk.

Även Carl Johan Törnberg, som alltså återvände till Wira samtidigt med John Dahlgren, fortsatte att arbeta för fadern, Carl August Törnberg, såsom före utresan. Vid faderns död 1910 övertog även han verkstaden och var sedan verksam som "egen smed". Han dog 1936 i en ålder av 73 år.

Carl Johan Törnberg utgör ett intressant exempel på konjunkturanpassning. Under 1900-talets två första decennier blev det allt svårare att finna avsättning för Wiras produkter. Konkurrensen från de fabrikstillverkade redskapen blev allt hårdare, och omkring 1920, då Slöörs tog sin hand från Wira, fanns det bara fyra smeder kvar i arbete i Stora Smedjan. I Törnbergs räkenskapsbok, som finns i Wira Museums arkiv, kan man mycket tydligt följa, hur smidesarbetet för hans del alltmer blandas upp med plåtslageriarbete, vilket också till slut helt dominerar räkenskaperna. Carl Johan Törnberg tog också steget fullt ut. Han lämnade smedjan och öppnade en plåtslageriverkstad på planen ovanför. Ett vackert exempel på att även plåtslageri kan utövas som skön konst kan dagens turister i Wira få, om de upptäcker den vackra grind, som ännu pryder ingången till Rysslandsresenärens täppa, alldeles nere vid smedjan.

[23] John Dahlgren i radiointervju 1941 *(Sveriges Radios arkiv nr LB 10.739; Bandkopia i Wira Museums arkiv).*

[24] Dikten återfinns i *Poetiska försök af Carl Fr. Dahlgren* (Handskrift hos fröken Fanny Dahlgren, Wira; Avskrift och fotostatkopia i författarens arkiv).

НОВЫЙ ЗАВѢТЪ

ГОСПОДА НАШЕГО

ІИСУСА ХРИСТА

ВЪ РУССКОМЪ ПЕРЕВОДѢ

Изданіе восьмое

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

СУНОДАЛЬНАЯ ТИПОГРАФІЯ

1890

John Dahlgrens exemplar av Nya Testamentet på ryska. På försättsbladet har Dahlgren skrivit med ryska bokstäver: "John Dahlgren, Wileika, 1891". (Förf. foto)

Gustaf Dahlgren, slutligen, var tydligen den av de tre, som bäst anpassade sig till förhållandena i Wileika. Han stannade kvar. Redan av ett brev av den 15 februari 1890 — ett halvår efter utresan — framgår det att han har hela sin familj hos sig i Wileika. Tyvärr vet vi inget om hans fortsatta öden i Ryssland. Han dog där 1937. Hans dotter Karin blev tjänsteman på svenska ambassaden i Moskva men återvände till Sverige på sin ålders höst. Hon dog i Stockholm.

*

Vi låter slutligen John Dahlgren avsluta den här lilla krönikan om Wirasmedernas ryska äventyr. Han tycks brevledes ha hållit kontakt med gamla vänner i Wileika. Inget av denna brevväxling är bevarat, men i den tidigare omnämnda kontoboken finns bland mycket annat ett blyertskoncept till ett brev på tyska ställt till en av de forna vännerna i Wileika. Det är daterat den 16 mars 1938, och en passus lyder i all sin språkliga ofullkomlighet sålunda:

> Wissen Sie das Gustaw gestorben ist? Er starb, glaube ich, in Oktober voriges Jahr. Auch Karl Törnberg ist Tot, es ist für zwei Jahre. Er war nicht lange krank und starb auf Krankenhaus in Stockholm.

Sie fragen ob ich deutsche Bekannte habe? Nein, gar kein, und auch kein Schwede, der deutsch spricht. Doch, voriges Jahr, auf ein Begräbnis kam ein Herr, Schwede, und fragte; Sie sprechen ja deutsch? Und Wir haben viel zusammen gesprochen. Sonst kommt es sehr seltern vor, geht oft Jahre ohne Übung. Aber ich lese russisch in ein deutsches Lehrbuch, und es hilft mir etwas, das ich nicht alles vergesse.[25]

KAMERA OCH ELVERK

Ett litet bihang om John Dahlgrens tekniska intressen.

På sid. 8 finns ett fotografi från 1897, som John Dahlgren själv tagit med en hemmagjord kamera.

Han var alltid road av tekniska nyheter, och hans uppfinningsförmåga var också stor. Han tillverkade tidigt sin egen cykel, och över städet i smedjan hade han elektrisk belysning långt innan någon stuga i Wira var utrustad med denna bekvämlighet. Installationen gjorde han själv med en generator kopplad till vattenhjulets axel. Elektrifieringen av smedjan växte fram i etapper från hösten 1940 till vintern 1943, dvs. under krigsåren då fotogenet blev en alltmer sällsynt och åtråvärd vara för de delar av den svenska landsbygden som ännu inte begåvats med elektriskt ljus. Och dit hörde märkligt nog Wira, trots närheten till Norrtälje, Åkersberga och Stockholm. I Dahlgrens bevarade dagbok kan vi följa tillkomsten i några korta anteckningar, genomlysta av en berättigad stolthet:

1940 d. 11 Oct. I kväll smidde jag för första gången vid god elektrisk belysning från vårt ägna lilla elektrisitetsverk.

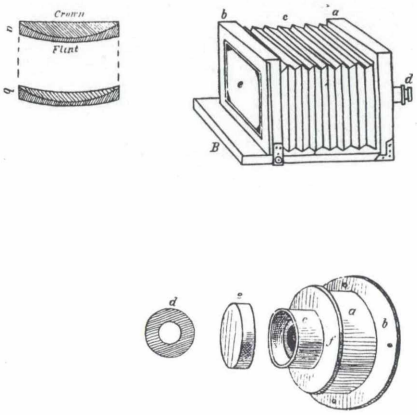
1942 Dec. 22. Fick mitt äget lilla elektrisitetsverk färdigt. Lyser aldeles ypperligt. Har att börga med blott två lampor på tillsammans 35 watt men generatorn på 12 volt kan ge ström till 100 watt.

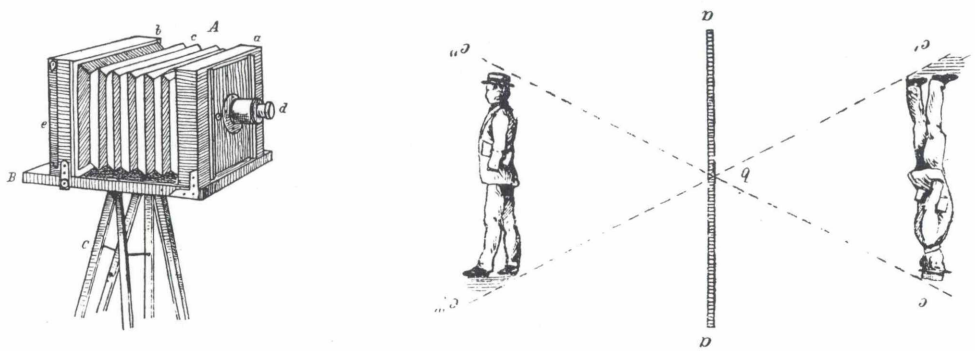
1943. Jan. 28. I dag blev mitt elekt. verk utökat med en lampa 25 watt för ytterbelysn. 1 lampa vid vattenhammarn och slipsten 15 watt och en lampa 15 watt vid skruvstycket. Allt fungerar utmärkt.

1895 hade han läst i tidskriften Kamraten hur man kunde bygga sin egen kamera, och han var inte sen att pröva på också detta. I en skrubb på vinden

[25] "Vet Ni att Gustaf är död? Han dog, tror jag, i oktober förra året. Också Karl Törnberg är död, det hände för två år sedan. Han var inte sjuk länge och dog på ett sjukhus i Stockholm.
Ni frågar om jag har tyska bekanta? Nej, ingen alls och inte heller någon svensk som talar tyska. Men förra året på en begravning, kom en herre, en svensk, och frågade: "Ni talar ju tyska?" Och vi pratade mycket tillsammans. Annars händer det mycket sällan, det går ofta år utan övning. Men jag läser ryska i en tysk lärobok och det hjälper mig något, så att jag inte glömmer bort allt".

Ur "Kamraten" nr 2 1895

inrättades ett mörkrum, och han satte sig snabbt in i mysterierna med framkallning, fixering och kopiering. Sköljningen av glasnegativen ägde rum i Wira-ån.

Resultaten av hans fotografmödor blev häpnadsväckande bra, vilket denna bildsvit vill illustrera. Han lärde också upp sin yngre syster Fanny, med resultat att hon kom att verka som ambulerande fotograf i trakten. Hon använde broderns hemgjorda kamera ända till 1911, då hon skaffade en finare apparat. Sommaren 1974 visades i Wira Museum ett urval bilder av Fanny Dahlgren, som alltså då — vid 90 års ålder — hade sin debututställning. Ett flertal av de bilder som då visades var tagna med den kamera brodern förfärdigat.

"KAMRATEN — illustrerad tidning för Sveriges ungdom" utgavs i Stockholm åren 1893—1910. Den utkom med 24 nummer per år och innehöll förutom spännande berättelser, dikter och tävlingar även en mängd populärt hållna tekniska gör-det-själv-artiklar.

Bland rubrikerna återfinns bl. a. "Att göra en klocka för en krona", "Den unge bokbindaren", Elektriska experiment" och "Hur man gör sig en fotografikamera".

Roslagskulla folkskola, klass 4 år 1896. Tredje flickan fr. v. i nedre raden är Fanny Dahlgren.

De fyra syskonen Dahlgren. Fr. v. Gottfrid, Alfhild, John, Fanny. Foto 1896.

"Mamma" — porträtt av Charlotta Dahlgren 1901.

"Pappa" — porträtt av smidesmästaren C. F. Dahlgren 1901

"Fattigstugan" i Wira fotograferad i augusti 1907.

Det är denna senare artikel John Dahlgren utnyttjat. Den återfinns i årgång 1895 nr 2—8. Som synes av bilden rör det sig ingalunda om den allra enklaste kameratypen — en arbetsbeskrivning till en sådan finns f. ö. i nr 1 1896: En fotografikamera af en cigarrlåda — utan om en rejäl bälgkamera med glasobjektiv, "löpbräde" och stativ.

När kameran var färdig, kunde John Dahlgren i samma årgång nr 11—13 lära sig exponering, framkallning och kopiering. Artikeln är signerad "Onkel Job".

En av de numera försvunna Wira-stugorna med sina bebyggare. Foto 1910.